

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Інститут української археографії та
джерелознавства ім. М.С. Грушевського

На правах рукопису

Боряк Геннадій Володимирович

**КАМЕРАЛЬНА АРХЕОГРАФІЯ
І АРХЕОГРАФІЧНА УКРАЇНІКА:
ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА
АКТУАЛІЗАЦІЇ АРХІВНОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ
СПАДЩИНИ**

07.00.06 – Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
ВАРШАВЧИК Марк Якимович

доктор історичних наук, професор
МИЩИК Юрій Андрійович

доктор філологічних наук,
чл.-кор. НАН України, професор
НІМЧУК Василь Васильович

Провідна організація: Український державний науково-дослідний
інститут архівної справи та документознавства

Захист відбудеться " 4 " липня 1996 р. о 11 годині
на засіданні спеціалізованої ради Д 01.43.01 по захисту дисертацій в Інституті
української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН
України (254050, м. Київ, вул. Пугачова, 12/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту української
археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України.

Автореферат розіслано " 1 " 06 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук

І.В. Верба

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Актуальність теми. Актуалізація національної архівної спадщини України як частини національного ресурсу інформації, що складається з документального архівного фонду і науково-довідкових та науково-інформаційних систем, має особливе значення для української державності. Архівні документальні ресурси – це великий сукупний масив соціальної інформації, що зберігається в архівних, бібліотечних та музейних сховищах і через системи спеціальних науково-описових та науково-інформаційних засобів залучається до наукового обігу.

Історія розвитку та сучасні уявлення про структуру, функції і методи організації сукупного архівного фонду держави як документальної системи в генезисі та еволюції основного класифікаційного поняття – архівного фонду, його класифікації та систематизації закладають критерії ефективності функціонування цієї системи. Критеріями ефективності використання архівного фонду держави є принципи архівного й археографічного опису, систематизації й класифікації документальної системи інформування та актуалізації документної інформації. Незважаючи на велику роботу, проведenu архівістами із створення системи науково-довідкового апарату, значна частина документальних масивів або введена до наукового обігу частково, або зовсім невідома широкому колу дослідників через недосконалі методики описування, класифікації, ідеологічні перекривлення, розпорошеність по всьому світу. Потрібні нові підходи до системи описування та репрезентації документів і документної інформації.

Важлива роль у цьому контексті належить археографії як дисципліні, що займається залученням документально-архівного фонду до наукового обігу. Археографія охоплює процеси збирання

(польова археографія), пошуку в документних системах (евристична археографія), наукового опису (камеральна археографія) та публікації (едиційна археографія) архівних і рукописних джерел. Важливим її напрямом, який до цього часу ще не дістав належного теоретико-методологічного обґрунтування та відокремлення від інших дисциплін спорідненого кола, є *камеральна теорія, методика та практика*. Від розвитку цього напрямку археографії значною мірою залежить і вдосконалення системи актуалізації інформації.

Реконструкцію та актуалізацію архівної спадщини України необхідно починати із зведеної реєстрації національної архівної спадщини у вигляді Археографічного реєстру як системи інформації вторинного (науково-довідкового) документального рівня, створеного на засадах *археографічного описання тематичних та споріднених груп документів, фондів і колекцій*. Ідея групового та колективного рівня археографічного опису є головною в масштабах введення до наукового обігу великих обсягів архівної інформації.

Створення Археографічного реєстру української національної архівної спадщини (АРУ), визначення об'єкта та системи опису документальної і документної інформації мають базуватися на можливості використання сучасних інформаційних технологій.

Стан проблеми. Окремі аспекти розвитку археографії як спеціальної дисципліни та її камеральної галузі, теорії й практики актуалізації архівних джерел і розвитку документальних архівних інформаційних систем розглядалися в деяких, як правило, – історико-архівознавчих, дослідженнях.

Перший аспект проблеми пов'язаний із становленням археографії як окремої дисципліни, визначенням її об'єкта, предмета та методів. Він розроблявся в спеціальній літературі лише в постановочному вигляді. Власне, тільки останнім часом зміст археографії як спеціальної

історичної дисципліни набув остаточного визначення. Термін "археографія" з'явився під час загальних дезинтеграційних процесів відокремлення й розмежування спеціальних історичних дисциплін, але його зміст не визначався однозначно. Навіть на початку XX ст., коли диференціація історичного знання вже визначила коло спеціальних наук, таких як палеографія, архівістика, джерелознавство, – археографії надавали різного значення і трактували її в контексті дипломатики, архівістики, бібліографії, археології, наділяючи її функціями або пошуку і публікації, або "критичного опису" на стадії, що передувала історичному аналізу джерел. Історія проблеми становлення та змісту цього терміна в різні часи розглядалася такими радянськими істориками, як С. Валк, М. Бельчиков, В. Фарсобін, Л. Черепнін, С. Шмідт, С. Чирков.

20-ті роки XX ст. знаменують собою відокремлення археографії від археології, бібліографії та архівної справи. Теоретичне обґрунтування цього процесу було запропоноване М. Бельчиковим, який розглядав археографію як науку, тісно пов'язану з практичною едиційною діяльністю вітчизняних архівів. Біля витоків теоретичних розробок у галузі археографії як дисципліни, що присвячена проблемам ретроспективної публікації історичних джерел, були радянські історики С. Валк, С. Рождественський, А. Сергєєв, А. Шилов.

Українські архівісти 20-30-х років (В. Романовський, В. Веретенников) археографічною роботою, за давньою традицією, вважали спеціальне описання архівних матеріалів (огляди фондів; огляди книжки архівів, прототипи сучасних путівників; описи перехідного характеру, пристосовані для особливих матеріалів). Археографічна комісія ЦАУ від початку своєї діяльності чітко усвідомлювала роботу з підготовки друкованих довідників по фондах архівів як

складову "археографічної роботи архівних органів" поряд з виданням систематичних збірників архівних документів.

На початку 30-х років поступово утвердилося більш вузьке розуміння археографії – як прикладної і винятково едиційної сфери діяльності архівів. У 40-х роках С. Валк закріпив предмет археографії в контексті її едиційних завдань; цей підхід протягом 40-60-х років неподільно панував в історичній науці.

Таке розуміння археографії – як науки про видання історичних писемних джерел, – в свою чергу, справило помітний вплив на всі підручники з археографії та статті в спеціальних енциклопедіях і архівних довідниках, що негативно відбилося на розвитку її традиційних напрямів у 40-60-х роках нашого століття. Практично проблеми опису джерел залишалися частиною архівознавства та джерелознавства, а опис рукописних книг, що наслідував традиції археографії, починаючи з XIX ст. став прерогативою філологів та істориків, які вивчали рукописну книжність (центром теоретичних розробок і науково-практичної діяльності з питань польової та камеральної археографії стала Археографічна комісія Академії наук СРСР).

У 70-х роках розвиток спеціальних історичних дисциплін зазнав інтенсифікації, теоретичного переосмислення та поглиблення їх проблематики. Знаменним явищем цього процесу стала дискусія на сторінках журналу "Советские архивы", що виникла у зв'язку з пропозиціями В. Черниха, А. Курносова і С. Шмідта щодо поняття археографії як науки, що займається не лише едиційною діяльністю, а й усім циклом робіт по введенню історичних джерел до наукового обігу. У ході дискусії були визначені основні напрями польової, камеральної та едиційної археографії. Дискусія засвідчила необхідність теоретичного обґрунтування об'єкта, предмета і методів археографії як джерелознавчої дисципліни.

Ідеї В. Черниха, А. Курносова і С. Шмідта були схвально сприйняті значною кількістю вчених, переважно тими, які займалися проблемами рукописної книжності та джерелознавчими дослідженнями пам'яток писемності. Наприкінці 70-х років саме таке поняття археографії було остаточно прийняте в історичній науці колишнього СРСР. Деякі теоретичні питання набули подальшого розвитку у 80-х роках у розробках В. Козлова з історії археографії в Росії, хоча залишилися й прихильники обмеження предмета археографії едіцією джерел (наприклад, І. Кудрявцев та С. Кузьмін).

Яскраво виявлена штучність обмеження археографії едіційними функціями призводила навіть до пропозицій щодо повної відмови від її публікаційного напрямку і концентрації зусиль виключно на всьому циклі робіт по виявленню, науковому описуванні та каталогізації джерел (О. Акімушкін). Розуміння археографії як дисципліни, що описує рукописні документи, залишився і в бібліографознавстві, й у документознавстві (роботи М. Здобнова, А. Соколова, О. Коршунова, Р. Симона, М. Ілюшенко, Т. Кузнецової, Я. Лівшиця та ін.). Таким чином утвердилися деформовані уявлення про археографію як науку, що займає підпорядковане становище в бібліографознавстві, дуже далекі від реальної діяльності та завдань сучасної археографії.

Розвиток теоретичних досліджень та методичних розробок камеральної галузі археографії, разом з тим, і досі не набув належного розвитку. Деякі теоретичні питання розглядалися у працях Л. Дубровіної під час дослідження кодикологічних проблем описування джерел у контексті розмежувань камеральної археографії з кодикографією.

Концепція археографії як науки, що виконує весь цикл робіт щодо введення історичних джерел до наукового обігу, була прийнята

Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України в результаті обговорення на Всеукраїнській нараді 1992 р. "Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи" (Київ, 16-18 грудня). Серед основних проблем української археографії було виділене завдання теоретичної розробки проблем археографії взагалі і камеральної археографії зокрема.

Другий аспект стану проблеми поєднаний з осмисленням камерально-археографічного та архівного досвіду, пов'язаного з описовими роботами в архівах, теорією та методиками архівного описування, які й досі перебувають на практичній стадії розвитку.

Проблема узагальненої методики камерально-археографічного аналізу й описування всієї сукупності архівних документів як цілісного масиву джерел та рівнів описування документів (подокументного або групового) виникла під час осмислення архівної справи як системи знань і необхідності проведення архівної реформи в Російській імперії у 60-х роках XIX ст. Специфіка складу архівів того часу визначила й те, що науково-практична думка в галузі формування єдиної політики описування архівних документів сконцентрувалася на роботах, пов'язаних із книгами судово-адміністративних установ України XV-XVIII ст. Але для архівістів XIX ст. ця проблема мала суто ужиткове значення. Перші кваліфіковані описи, що побачили світ наприкінці XIX ст., були підготовлені такими вченими, як І. Новицький, К. Козловський, І. Каманін, О. Левицький, М. Ясинський, які на практиці довели необхідність наукового описування колосальних масивів актових джерел. Від джерелознавчого (подокументного) описування архівна практика поступово еволюціонувала до групового описування (певний внесок у розробку проблеми зроблено М. Оглобліним, М. Бережковим і С. Шамбінаго).

Розквіт теоретичних здобутків і розуміння необхідності групового системного описування архівних документів припадає на 20–30-ті роки ХХ ст. – період становлення основних принципів організації та централізації архівної справи і її теоретичного обґрунтування. Активну участь у розробці методики брала Археографічна комісія ВУАН, члени якої безпосередньо описували нерозібрані комплекси архівних збірок О. Лазаревського та М. Судієнка (під керівництвом О. Грушевського), архів В. Модзалевського та Київської міщанської управи (К. Лазаревська), архівну збірку В. Науменка тощо. Заслужують на увагу здобутки київської школи камеральної археографії 20-х – початку 30-х років ХХ ст. (на чолі з її теоретиками В. Романовським, В. Веретенниковим та ін.), яка зробила перші кроки в науковому оформленні групового опису, переході до системних уявлень про масиви архівних документів, археографічній розробці поняття науково-довідкового апарату до певних груп документів як засобу розкриття інформації. У цих науково-практичних дослідженнях вперше були порушені питання, які виокремлюють методики археографічних довідників від архівних.

Концепції складання описів до актових книг 50-60-х та 80-х років ґрунтувалися знову ж таки на подокументному описуванні (у зв'язку з проектом упорядкування і описання розсипу кременецьких книг), а ініціатива створення зведеного “Каталога документарної спадщини гродських і земських судів” (у 1976 р. була запропонована львівськими архівістами на чолі з О. Купчинським) далі його обговорення і розробки відповідних методичних рекомендацій не пішла.

Перші теоретичні кроки української школи археографічного описування як наукового (і колективного, зокрема) були здійснені: М. Максимейком, Д. Багалієм, В. Романовським, В. Веретенниковим –

прихильниками узагальненого описування матеріалів у їх системному значенні і підготовки архівних путівників. Останній зробив важливий внесок у розвиток поняття, видів та типів архівних описів, його функцій та диференційованого підходу при описуванні. Різні підходи до цієї проблеми висловлювалися в роботах П. Федоренка, Ф. Герасименка, І. Шабатіна.

У 1929 р. Архівознавча секція Археографічної комісії ЦАУ накреслила грандіозну за задумом програму камеральної археографічної діяльності, що мала на меті представити в серії довідників різних типів інформацію про склад і зміст усіх архівних матеріалів України, що входили до складу ЄДАФ. З шести серій видань цієї програми п'ять представляли різні рівні охоплення архівних масивів в археографічних довідниках: огляд найважливіших фондів України, типових фондів місцевих установ України XVIII-XX ст., пам'ятні книжки центральних та крайових історичних архівів, описи унікальних фондів України XVIII-XIX ст., списки фондів центральних та крайових історичних архівів. Визначним доробком АК ЦАУ в галузі камеральної археографії став "Архів Запорозької Січі: Опис матеріалів" (Київ, 1931) – перший друкований археографічний пофоновий довідник такого типу. Публікація стала вихідним пунктом розгортання систематичної роботи з підготовки друкованих описів найважливіших архівних фондів.

Розробку цього глобального проекту Археографічної комісії ЦАУ, де простежуються спроби створити певну систему археографічних довідників, поряд з методикою описання актових книг (В. Романовський), діловодних фондів ("Примірні описи", В. Веретенніков), групового (у тому числі й тематичного) описання (В. Веретенніков, П. Федоренко), можна вважати найбільшим досягненням у галузі теорії та практики камеральної археографії довоєнного періоду.

Але внаслідок централізаційних тенденцій у розвитку архівної справи в СРСР з середини 30-х років теорія архівного опису починає регламентуватися загальними інструкціями і тісно пов'язується з розробкою концепції сукупного Державного архівного фонду та поняттями окремого архівного фонду як історично утвореного комплексу документів, системи науково-довідкового апарату, розробки організації та обліку архівного фонду. Водночас виникло поняття архівного опису як основного описово-облікового базового документа, на якому булувалася вся система науково-довідкового апарату архівів. Історія розвитку поняття "архівний фонд", принципи фондування, архівного опису й інші питання архівознавства викладені в серії ґрунтовних статей В. Автократова, а також в окремих розробках М. Петровської, Л. Солодовнікової, К. Рудельсон, В. Цапліна, В. Рябова, Є. Старостіна та ін. Разом з тим, усі ці роботи лише незначною мірою торкалися теоретичних проблем камеральної археографії (теорії архівного описування присвячена лише одна стаття В. Автократова) і, в кращому випадку, приділяли увагу проблемам каталогізації та інформатизації як засобам введення інформації до обігу.

Загострення проблеми розробки теоретичних питань камеральної археографії в контексті створення археографічних та архівних довідкових систем наприкінці 80-х – на початку 90-х років пов'язано з розробкою програми виявлення, обліку й опису архівної спадщини – "Архівної та рукописної України" (В. Ульяновський, Л. Дубровіна, К. Новохатський) та концепції розвитку археографічних досліджень в Україні, що були представлені Інститутом української археографії (П. Сохань, В. Ульяновський, Г. Боряк). Але теоретико-методологічні аспекти запровадження великих масивів інформації на

рівні створення архівної та археографічної україніки розглядалися в цих проєктах лише в постановочному плані.

Коло теоретичних та науково-практичних питань камерально-археографічної діяльності було виокремлено в кількох проєктах, об'єднаних у програмах Державного комітету України з питань науки та технологій "Історико-культурний процес в Україні в писемних джерелах: Розробка монументальної серії публікацій документів і пам'яток" й "Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації", де дисертант був співавтором та співкерівником проєктів. Розробка програм виявила важливий блок теоретичних та методичних питань камеральної археографії, археографічної україніки і створення Національної архівної інформаційної системи на засадах сучасних комп'ютерних технологій.

Така постановка проблеми передбачає комплексний, взаємопов'язаний розвиток ряду теоретичних положень археографії, архівознавства та джерелознавства і, передусім, наукового обґрунтування камеральної галузі сучасної археографії в контексті теорії археографії як системи описування та наукової репрезентації архівних джерел, створення єдиних методичних засад евристичної археографії, розробки науково-практичних прийомів археографічного аналізу та науково-інформаційного опису архівних документальних систем, Державного та Національного архівного фонду, зокрема.

Об'єктом дослідження є камеральна галузь української археографії і, через призму її завдань, – національна архівна спадщина України в складі документального архівного фонду і науково-довідкових та науково-інформаційних систем; виокремлення актуальних напрямів археографічної діяльності.

Предметом дослідження є документальні архівні системи (архівні фонди та науково-довідкові й інформаційні системи України на

державно-національному рівні) та аналіз існуючого методичного інструментарію запровадження архівних документальних систем через взаємопов'язану систему пошуку, наукової обробки та репрезентації до соціального обігу в Україні і поза її межами, а також основні засади теоретико-методологічних та методичних підходів до створення національної системи археографічної реєстрації архівної спадщини.

Мета роботи – теоретико-методологічне обґрунтування археографії як цілісної дисципліни та її камеральної галузі, визначення її об'єкта, предмета і завдань, виокремлення та обґрунтування головного її напрямку в сучасних умовах – створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України.

Основними завданнями є:

- визначення ареалу документальної україніки, її складових, обсягу поняття та сфери дії, визначення та розмежування понять *друкована, бібліографічна, археографічна, архівна, рукописна україніка*;

- окреслення предметної сфери камеральної та евристичної археографії, аналіз історичного досвіду камерально-археографічної діяльності в Україні в XIX-XX ст., а також діяльності сучасних археографічних центрів в Україні;

- аналіз архівних та рукописних документальних фондів як інформаційних ресурсів та джерельних систем, визначення понять архівних документальних систем первинного та вторинного рівнів, історії й принципів їхнього формування, організації, обліку, можливих методик використання;

- створення теоретико-методологічних засад та методики камерально-археографічного дослідження і реконструкції документаль-

ної джерельної спадщини як частини Національного документального фонду України через систему археографічного описування;

– характеристика сучасного досвіду створення архівних та археографічних інформаційних систем в Україні та виокремлення пріоритетних напрямів, передусім створення Археографічного реєстру національної спадщини України;

– розробка основних принципів групового та колективного опису і археографічної статті на архівні фонди, колекції, комплекси документів, групи документів як базового принципу описування архівних матеріалів в АРУ.

Методологія та методи дослідження складаються із загальнонаукових системних уявлень про розвиток соціальних систем, методів наукового аналізу та синтезу, структурно-функціонального, категоріального й історико-порівняльного аналізу, методів класифікації та наукового моделювання, а також спеціальних методик джерелознавчого, архівознавчого та науково-інформаційного аналізу; пропонуються спеціальні камерально-археографічні методики.

Хронологічні межі та експериментальна база дослідження. В основу дослідження покладені результати комплексного історіографічного та архівознавчо-археографічного аналізу історії й теорії архівознавства й археографії в Росії та Україні в XIX - XX ст., основних теоретичних і методичних здобутків архівістів України, історії розвитку документальних систем і систем описування архівних джерел (на матеріалах фонду Головархіву України Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, матеріалів методичних кабінетів нині існуючих центральних та обласних архівів України, рукописного фонду Інституту рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України – нині Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, зідомчого архіву Інституту

української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, а також на матеріалах, наданих дисертанту архівістами – авторами окремих розробок, що відклалися в їх власних архівах.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних основ розвитку археографії як науки і, головним чином, практично нерозробленої її галузі – камеральної археографії, її предметної сфери, методик, пропонує шляхи створення зведеного археографічного реєстру національної архівної спадщини.

У цій роботі:

— висвітлюються фундаментальні напрями розвитку української археографії, зокрема визначаються нові функції камеральної археографії, яка вирішує питання методологічного визначення рівнів узагальнення документальної та документної інформації, її археографічної репрезентації через систему спеціальних методик опису на основі єдиних принципів, що відображають закономірності передачі інформації через архівний документ;

— розглядаються розвиток системних уявлень про описування архівних документів в Україні у XIX-XX ст. і формування реалістичних підходів – від спроб подокументного опису до поняття узагальненого опису групи споріднених документів (“групового” та “колективного” описів);

— характеризуються документальні ресурси національної і державної спадщини України та їх складові – архівні, бібліотечні й музейні фонди, визначаються основні завдання спеціальних дисциплін: бібліографії, кодикографії та археографії — бібліографічної, кодикографічної та археографічної українки;

— пропонується проект “Археографічної Українки”, який має два напрями: едиційна українка, що створює фонд публікацій умовного

“Українського архіву”, та камерально-археографічна україніка як засіб обліку, описання та введення архівних джерел через археографічний опис до наукового і культурного обігу;

— аналізуються передумови створення Державного реєстру “Археографічна Україніка”, розглядаються взаємовідношення археографічного опису та архівних концептуальних положень стосовно класифікації сукупного архівного фонду, архівного фонду як історично утвореного комплексу документів, системи науково-довідкового апарату;

— вводиться поняття “Національно-державний архівний фонд України”, що, незалежно від виду, місця створення і форм власності, підлягає юрисдикції Української держави, та поняття “Національна архівна спадщина українського народу”, яке охоплює всю сукупність архівної спадщини українського народу, незалежно від часу й місця створення, виду, форми власності й територіальної приналежності;

— визначаються поняття археографічного опису та його основні атрибути, структура, система спеціальних прийомів і методів згортання інформації в описовій статті, форм і методів залучення позадокументної інформації для підвищення його інформативності, довідкового супроводу;

— ставиться питання про створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України як загальної археографічної програми, що ставить за мету: зібрати в єдиному масиві зведену інформацію на рівні архівних тематичних комплексів документів, пов'язаних з ідеєю археографічної україники за принципами колективного опису; розробити систему “археографічного науково-довідкового супроводу” у вигляді комплексу археографічних довідників та показників при основному описанні, які використовують нові технологічні можливості комп'ютерної техніки.

Теоретичне значення дисертації

1. Зроблено певний внесок у справу розробки камеральної галузі археографії в контексті теоретико-методологічних основ археографії як цілісної дисципліни, що актуалізує історичні архівні та рукописні джерела в різних формах, видах і типах, суттєво видозмінює характер традиційних уявлень про археографічні дослідження як такі, що присвячені едиції джерел та науковому забезпеченню історичних досліджень документальними публікаціями, і тим самим спрямована на подальший розвиток та диференціацію спеціальних історичних дисциплін.

2. Показано, що розв'язання проблеми обґрунтування евристичної та камеральної археографії здійснюється у зв'язку з розробкою основних положень та класифікації документальних ресурсів України і ролі окремих дисциплін у процесі введення документної інформації до соціального обігу, розмежування сфери науково-практичних дій цих дисциплін (бібліографії, археографії, кодикографії, документознавства, джерелознавства).

3. Визначено безпосередню залежність розв'язання завдань актуалізації національної спадщини України від розробки уявлень про організаційну структуру і систему управління сукупним архівним фондом у СРСР та пострадянській Україні, прийнятих в архівознавстві класифікаційних обґрунтувань сукупного фонду як документальної системи, основних положень щодо фондування, описування, обліку та використання інформації і їх подальшого розвитку.

4. Розроблено понятійний апарат камеральної археографії та деяких понять стосовно документальних архівних систем і систем

археографічного опису, встановлено шляхи його подальшого розвитку;

5. Запропоновано нову періодизацію розвитку архівної справи та її теоретичних здобутків у галузі принципів формування первинних і вторинних систем, становлення архівної археографії та археографічної архівістики;

6. Розроблені основні методологічні засади виявлення національної архівної та рукописної спадщини України; окреслено обсяг терміна "археографічний реєстр" за родо-видовим складом документів; об'єкт археографічного реєстрового опису системи і побудови археографічної статті; класифікаційні поняття архівної документальної спадщини.

Практичне значення дисертації обумовлюється розробкою і розвитком проблем камеральної археографії, що не лише подає нове знання в галузі допоміжних історичних дисциплін, а й формує новий науково-практичний напрям археографічних досліджень.

У дисертації розглядаються науково-інформаційні процеси, що характеризують обіг ретроспективних документів, і пропонуються спеціальні методи введення документальних архівних та джерельних систем до наукового обігу за допомогою джерелознавчого, інформаційного та архівознавчого аналізу і створення археографічних довідників, що репрезентують певні документи та групи документів за предметно-тематичним принципом.

Розробка археографічних методик згортання інформації в колективному описові як основі довідково-інформаційної системи національного рівня з можливостями її логічної реконструкції набуває принципового характеру у зв'язку з створенням Археографічного реєстру української національної спадщини як частини археографічної україніки.

Результати дослідження, зокрема розробки поняття колективного археографічного опису, впроваджуються в серії спільних міжнародних проектів, що передбачають створення баз даних (Бременський проект та Археобібліобаз); поняття тематичних та предметних комплексів архівних документів – у проекті “Національна архівна інформаційна система”.

Розробка окремих положень теорії архівознавства дозволяє врахувати теоретичні та науково практичні здобутки дослідження при розробці нової концепції архівної справи України.

Дослідження закладає основи для перегляду спеціального навчального курсу з археографії для студентів профільних вищих навчальних закладів: університетів, інститутів культури та ін.

Положення, що виносяться на захист

1. Об'єктом археографії є архівні документальні інформаційні ресурси, що охоплюють документальні фонди (власне, первинні ретроспективні архівні та рукописні джерела) й інформацію про них, яка базується на описанні джерел (документальні джерела другого документального рівня).

2. Предметом археографії як науки є система залучення документально-архівного фонду до наукового обігу, що має на меті цілеспрямоване інформування про архівні джерела різного організаційного та джерелознавчого рівня на етапі збирання (польова археографія), пошуку в документних системах (евристична археографія), наукового опису (камеральна археографія) та публікації (едиційна археографія). Взаємопов'язане коло проблем археографія вирішує, використовуючи джерелознавчі, архівні та інформаційні підходи.

3. Камеральна археографія покликана розробляти методи аналітико-синтетичного опрацювання документальних архівних та рукописних джерел і джерельних систем, а також підготовки

науково-довідкових видань різних типів і видів, у залежності від мети інформування. Система інформування розглядається як сукупність процедур перетворення ретроспективної документальної та документної інформації в археографічну описову статтю науково-інформаційного вторинного документа, яким можуть бути архівний каталог, довідкове видання, база даних тощо.

4. Одиницею археографічного опису можуть бути як окреме джерело, група джерел, комплекс архівних матеріалів, так і фонди, комплекси фондів, архіви і будь-які інші комплексні масиви документів, згрупованих за предметно-тематичним принципом. За основу архівного опису беруться обліково-організаційні критерії походження та фондування матеріалів. Археографічний опис повинен відображати реально існуючі системи та їх організацію, а також реконструювати зв'язки між документами та їх історією, спираючись на джерелознавчий критерій походження, предметний зміст та долю документів і їх комплексів.

5. Археографічна стаття в її колективній формі є не лише сферою спільних позначень у камеральній та едиційній археографії, що поєднує дві методологічні форми наукової археографічної репрезентації документів та документних масивів в археографії – науковий опис та наукову публікацію документів, а й сферою спільного предметного визначення інформаційних ресурсів документальних архівних систем та науково-довідкових систем другого документального рівня. Вона є головним засобом і базовим елементом запровадження до наукового обігу архівної інформації. Її структура, зміст та обсяг залежать від науково-інформаційних завдань археографічного довідника.

6. Актуалізація архівних джерел підкоряється потребам розвитку суспільства та сприяє його подальшому рухові, тому найбільшого

значення в сучасних умовах набуває реконструкція розпорошеної та "деформованої" національної архівної спадщини України і створення, передусім, зведеного археографічного реєстру архівних матеріалів на засадах колективного опису документів (АРУ).

7. До складу української національної архівної спадщини віднесені матеріали, що формують духовність та культуру України. В археографічному реєстрі вони класифікуються за різними критеріями, а саме: 1) матеріали, що є українськими за походженням; 2) матеріали спільної спадщини; 3) матеріали, що стосуються України.

8. Археографічний опис для Археографічного реєстру національної спадщини базується на принципах категоріального аналізу та пристосований для застосування в інформаційних системах. Принципи археографічного аналізу архівних документів та використання комп'ютерної технології дозволять створити новий тип археографічного довідника із розвинутою системою довідкових баз інформації про імена та установи, що ідентифікують українську національну духовну спадщину, незалежно від часу, географічної локалізації та національної приналежності.

Апробація роботи. Наукове дослідження здійснювалося протягом 1989-1995 рр. Основні результати викладені у понад 20 публікаціях, у тому числі 2 монографіях (одна з них – у спів вторстві), оприлюднені в доповідях на Всеукраїнській нараді "Українська археографія: Сучасний стан і перспективи розвитку" (Київ, 1988), IV Всесвітньому конгресі радянських та східноєвропейських студій (Герогейт, Великобританія, 1990), I Конгресі Міжнародної асоціації українців (Київ, 1990), Всеукраїнській нараді "Українська археографія сьогодні: Проблеми і перспективи" (Київ, 1992), Міжнародному семінарі, присвяченому 150-річчю Київської Археографічної комісії

(Седнів, 1993), XXX конференції Американської асоціації славістичних студій (1993), Міжнародному семінарі "Проблеми повернення культурних цінностей в Україну" (Чернігів, 1994), Всеукраїнській нараді "Актуальні проблеми розвитку архівної справи" (Київ, 1995).

Як автор і співкерівник дисертант бере участь у двох проектах Державного комітету з питань науки і технологій при Кабінеті Міністрів України: "Історико-культурний процес в Україні в писемних джерелах: Розробка монументальної серії публікацій документів і пам'яток"; "Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації" (напрям Національної архівної інформаційної системи). У спільних публікаціях статей за матеріалами розробок ДКНГ авторові належить теоретико-методологічна частина дослідження.

ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із Загальних положень, чотирьох розділів та висновків.

Розділ I. Документальні та науково-інформаційні ресурси України і проблеми актуалізації архівних фондів.

У цьому розділі архівні фонди України розглядаються як складова частина загальнодержавних інформаційних ресурсів, розвивається ідея поширення інтелектуального доступу на основі нової концепції археографічного опису і впровадження інформаційних технологій. Наголошується, що введення ретроспективних документів до соціального обігу є складною і багатоаспектною методологічною проблемою. Її вирішення залежить від розробки єдиної державної та науково-організаційної стратегії в галузі створення уніфікованих класифікаційних систем документальної інформації; єдиних галузевих стандартів описування складу та змісту архівних і рукописних документів або їх окремих груп; технічних, технологічних,

лінгвістичних та організаційних засад інтеграції інформаційного потенціалу національного документального фонду України в традиційних архівних та комп'ютерних системах загальнонаціонального рівня. У цьому контексті аналізуються поняття архівних систем першого та другого документальних рівнів як загальної системи архівних документів (за нашим визначенням – архівної документальної системи), а також можливі форми репрезентації інформації в науково-довідкових системах.

Документальні ресурси національної та державної спадщини України представлені як бібліографічна, кодикографічна та археографічна україніка. Оскільки поняття “україніка” має первісне значення як документальний фонд, що належить до української національної та державної спадщини, а його введення до наукового обігу – як археографічне та бібліографічне опрацювання, що передбачає створення інформаційного масиву вторинного документального рівня, власне, – бібліографічного та археографічного національного документального реєстру, пропонується розподіл сфер дій між різними спеціальними історичними дисциплінами, що описують документальні джерела.

Увесь сукупний національний фонд друкованих, архівних та рукописних джерел за змістовними принципами, висловленими в Програмі “Архівна та рукописна Україніка”, а також у концепції Інституту української книги ЦНБ ім.В.І. Вернадського НАН України, слід розглядати як *Національний документальний фонд українки*, що містить друковану, рукописну та архівну українику.

Поняття “друкована україніка” охоплює, насамперед, сукупність фонду творів друку; бібліографічна україніка є засобом її обліку, опису та введення до наукового і суспільного обігу через бібліографічний опис. До джерел друку належить уся сукупність об'єктів

друку і частина неопублікованої продукції, що оформлена за принципами друкованого видання (офіційні звіти, дисертації, депоновані рукописи та інші матеріали, які традиційно є об'єктами бібліографії).

Поняття “рукописно-книжна україніка” охоплює сукупність фонду рукописних книг, які передували друкованій книзі; “кодикографічна україніка” є засобом її обліку, опису та введення до наукового і суспільного обігу через кодикографічний опис. Оскільки археографія, власне, і зароджувалася на початку XIX ст. як описання рукописів, перш за все, – рукописних книг, таке “розведення” наук як наслідок розвитку системи спеціальні з історичних дисциплін є закономірним результатом.

Поняття “архівна україніка” охоплює всю різновидову сукупність документів і матеріалів, що зберігаються в архівах та установах архівного типу і не є рукописною книгою або відтвореними друком. Вони репрезентовані не лише текстовими, а й графічними та аудіовізуальними матеріалами, а також такими, що графічним засобом або текстом відтворені на різних носіях (у тому числі й у комп'ютерних файлах) і можуть бути віднесені до писемно-рукописного типу відтворення інформації, що є об'єктом комплектування архівів та рукописних відділів бібліотек. “Археографічна україніка”, на відміну від бібліографічної та кодикографічної, складається з двох напрямів. Перший – едіційна україніка, що створює фонд публікацій умовного “Українського архіву” і входить складовою, але специфічною частиною до бібліографічної як відтворені друком матеріали. Другий – камерально-археографічна україніка як засіб обліку, описання та введення архівних джерел через археографічний опис до наукового і культурного обігу; після публікації складає бібліографічний реєстр архівної україніки. Створення Національного реєстру докумен-

тальних джерел україніки – це напрямок бібліографічної, кодикографічної та камерально-археографічної діяльності.

Такий підхід дозволяє проводити широкі дослідження в галузі архівознавства, документознавства, бібліографознавства, археографії, кодикології, книгознавства, джерелознавства та інших споріднених наук і зробити сукупний внесок в єдину справу відтворення духовної спадщини та національної пам'яті українського народу. Підкреслюється, що "Археографічна україніка" посідає особливе місце у Програмі документальної україніки. Її історична спадщина набагато складніша за бібліографічну та кодикографічну, які концентрують увагу на подокументному описі обмеженого кількісно та визначеного методично документального фонду.

У першому розділі охарактеризовані здобутки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України та Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України по реалізації деяких проєктів затвердженої в 1992 р. конкурсної програми ДКНТ "Книжкова спадщина України: створення бібліографічного та археографічного реєстру і системи збереження й загальнодоступності", насамперед, "Історико-культурний процес в Україні в писемних джерелах: Розробка монументальної серії публікацій документів і пам'яток"; "Архівна та рукописна Україніка: Національна зведена система документальної інформації"; "Створення реєстру української рукописної книги"; "Створення бібліографічного реєстру друкованих видань України"; "Забезпечення загальнодоступності книжкової спадщини України". Ця програма переслідує важливі для нашого дослідження наукові цілі: пошук документів, книжок, манускриптів українського походження та їх первинний опис з метою реєстрації і обліку; наукове опрацювання книжкових та рукописних

фондів як джерельної бази українознавства; розробка проблем едиційної археографії та кодикології, підготовка корпусу документальних публікацій з метою введення документів і пам'яток до наукового обігу; розробка проблем української камеральної археографії, бібліографії, кодикографії та підготовка серії науково-довідкових і науково-інформаційних видань; формування національних реєстрів, списків, переліків українських книжок та документів; розробка методичних та інформаційно-технологічних питань створення архівної і бібліотечної комп'ютерних систем, створення системи інформаційної загальнодоступності документальної бази та інтелектуалізації пошуків; створення реальних баз даних архівної та бібліотечної інформації, в основу яких покладено подокументний опис архівних і бібліотечних фондів, а також національної архівної інформаційної системи, що об'єднувала б у єдину мережу архівну інформацію.

Розділ 2. Археографія як спеціальна історична дисципліна та її камеральна галузь.

У цьому розділі подається характеристика стану розробки поняття археографії, його дефініції й змісту як спеціальної історичної дисципліни, історіографічний огляд проблеми та основні питання сучасного стану й розвитку археографічних досліджень в Україні. Автор дисертації поділяє пропозиції В.Черниха, А.Курносова і С.Шмідта про археографію як комплексну дисципліну про весь цикл введення джерел до наукового обігу на етапі польової, камеральної та едиційної археографії.

Підкреслюється: якщо коло методик та завдань едиційної археографії є цілком очевидним, то камеральна і евристична галузі археографії потребують подальшого визначення та обґрунтування. Це значно впливає і на розвиток теоретико-методологічних підходів

та методичних засад археографії в цілому. Виходячи із запропонованої концепції археографії, цілком ясно, що об'єктом археографічного пізнання та практики є науково-комунікативний та інформаційний процес між ретроспективною документальною архівною спадщиною і сучасним суспільством, а об'єктом археографії як цілісної дисципліни є не лише писемні, а й усі архівні документальні інформаційні ресурси, що охоплюють документальні фонди (власне, первинні ретроспективні архівні та рукописні джерела) та інформацію про них, яка базується на описанні джерел (документальні джерела другого документального рівня).

Предметом археографії як науки є система залучення документально-архівного фонду до наукового та культурологічного обігу, що має на меті цілеспрямоване інформування про архівні джерела різного організаційного та джерелознавчого рівня на етапі збирання, пошуку в документних системах, наукового опису та публікації в різних формах, видах і типах. Оскільки її соціальне значення як історичної дисципліни полягає у формуванні інформаційного масиву опрацьованої ретроспективної інформації для впливу на сучасні суспільні відносини, вона базується на *вибірковому* підході до актуалізації джерел, залучення яких пов'язане з суспільними потребами сучасності. Але функції наукової комунікації на рівні описання як науково-пізнавального методу науки, так і інформаційного засобу передачі знання виконують практично всі спеціальні історичні дисципліни, що мають об'єктом окремі види джерел. Цілий ряд спеціальних дисциплін, присвячених окремим видам історичних джерел, розглядає питання їх джерелознавчого опису або описує окремі спільні атрибути різних видів джерел. Тому аналізуються взаємозв'язки між камеральною археографією та окремими дисциплінами, що використовують спільні археографічні

та джерелознавчі методики в залежності від об'єкта дослідження; визначаються специфічні завдання археографічних методик та методичних прийомів, позначаються спільні сфери та сфери розмежування, передусім документознавства, архівознавства, кодикографії, джерелознавства. Наголошується, що основні акценти археографії розміщені у сфері *науково-довідкового опису* як форми введення джерел до наукового обігу. Археографічний опис є описом вищого інформаційного (ми пропонуємо називати його довідковим) рівня; він виходить як за межі поняття архівного фонду, так і за межі поняття архівного джерела, включаючи методи системного аналізу комплексів документів як джерел за предметно-тематичним принципом. Науковий пошук, науково-джерелознавчі дослідження, урахування контексту супроводжують підготовку археографічних показників та видань. Археографія використовує методи архівної евристики джерелознавчого аналізу, спирається на їхні досягнення, але, разом з тим, у камеральній галузі йде далі – до інформування і видання джерел. Методи наукової репрезентації історичних джерел, комплексів джерел та підготовка спеціальних археографічних науково-довідкових видань є конкретним практичним завданням камеральної археографії.

Велика увага приділяється історії археографічно-описової діяльності та розвитку камерально-археографічних традицій в Україні від 60-х років XIX ст., зокрема в галузі формування єдиної політики опису архівних документів. Вихідним пунктом цієї діяльності стали роботи, пов'язані з книгами судово-адміністративних установ України XV-XVII ст., оскільки актові книги були першими комплексними масивами джерел, переміщеними до спеціалізованих державних архівосховищ. Показано, що розвиток системних уявлень про опис документів пройшов у Росії та Україні

тернистий шлях – від захоплення ідеєю подокументного опису ретроспективних документів до реалістичних підходів до поняття узагальненого опису групи споріднених документів, або групового опису, розквіт теоретичних здобутків якого припадає на 20-30-ті роки ХХ ст., період становлення основних принципів організації та централізації архівної справи та її теоретичного обґрунтування.

Заслужовують на увагу здобутки київської школи камеральної археографії 20 – початку 30-х років ХХ ст. (на чолі з її теоретиками В. Романовським, В. Веретенніковим та ін.), яка зробила перші наукові кроки в оформленні поняття групового опису та переході до системних уявлень про масиви архівних документів, археографічних розробок поняття науково-довідкового апарату до певних груп документів як засобу розкриття інформації.

Централізаційні тенденції в розвитку архівної справи в СРСР спричинили зосередження уваги на поняттях організації й обліку архівного фонду і архівного опису фондів як основного описово-облікового базового документа і проведення політики єдиної та розвиненої системи науково-довідкового апарату архівів, в основу якого були покладені принципи зведеного та колективного описування й каталогізації документів. Проблема системних уявлень про документальні фонди як об'єкт базового опису перемістилася в інші сфери архівної діяльності, втративши універсальність наукових підходів не лише на користь диференційованого описування фондів, а й у методиках описування як засобу розкриття інформації. Розвиток камеральних робіт перемістився у сферу поняття архівного опису (за термінологією В.Автокротова – “описові роботи”), а поняття археографії втратило свій первинний семантичний зміст як описання документів і перемістилося переважно у сферу опису літературних пам'яток, а з часом взагалі зникло з лексики істориків-архівістів. За

археографією закріпився зміст виключно єдиційної діяльності, що має на меті підготовку тематичних збірників документів. Проблеми введення до обігу великих масивів інформації знову виникли після здобуття Україною незалежності, але вже в новій якості – як розробка концепції археографічної реєстрації української національної спадщини.

Розділ 3. Архівні документальні системи первинного рівня як об'єкт археографічного аналізу.

Передумовою створення Державного реєстру “Археографічна українська” є аналіз стану архівної системи документів, його архівного опису, класифікації сукупного архівного фонду та науково-довідкового апарату архівів. Тому в третьому розділі розглядається архівна спадщина України у змісті поняття Державного та Національного архівного фонду та його архівних класифікацій, поняття “архівний фонд” як історично утворений комплекс документів і основна класифікаційна та облікова одиниця ДАФ і НАФ; характеризується єдина система науково-довідкового апарату архівів у контексті проблеми класифікації та систематизації документів та документної інформації. Розглянуто історію формування архівного фонду української держави і протиріччя, що склалися між поняттями та реальним станом архівного фонду; констатується, що спроби “розведення” понять національної та державної спадщини досі залишаються не доведеними до кінця. Досі не виокремлені поняття “архівний фонд держави” та “національна архівна спадщина”; не встановлений юридичний та культурологічний зміст поняття “національні фонди”.

Національна архівна спадщина може розглядатися і як державна спадщина країни, що визнана принципом провенієнції (тоді до неї будуть віднесені фонди, що створені на території певної держави і зберігаються на її ж території або поза її межами), і як національна

спадщина народу, частина якої виходить за межі державної юрисдикції. Тому пропонується ввести поняття *Національно-державного архівного фонду України*, який, незалежно від виду, місця створення і форм власності, підлягає юрисдикції Української держави. До складу цього фонду увійдуть документи, які під час проголошення незалежності України відклалися на її території, пов'язані з Україною походженням або потрапили на її територію законним шляхом відповідно до норм міжнародного права і охоплюють не лише спадщину українського народу, а й усіх народів, що проживають на території України. Для другого значення поняття НАФ пропонуємо ввести термін *Національна архівна спадщина українського народу*, який охоплює всю сукупність архівної спадщини українського народу, незалежно від часу й місця створення, виду, форми власності і територіальної приналежності. Її реконструкція становить науково-практичне завдання наук архівного кола та безпосереднє завдання камеральної археографії. До її складу входить не вся, але більша частина національно-державної спадщини (якщо мова йде про український народ), спільної спадщини інших держав, які існували на сучасній території України, а також фонди, які законно опинилися за рубежом. Власне, цю спадщину можна охопити поняттям “архівна україніка”, а її реконструкцію вважати одним з основних напрямів державної науково-культурологічної політики.

Підстави для розгляду сукупної архівної спадщини в двох контекстах – національно-державному та національно-культурологічному – визначаються особливостями історії українського народу, багатовіковим перебуванням українських земель у складі інших держав, адже лише 1939 р. Україна етнічно була об'єднана в рамках єдиної визначеної території, яка, в свою чергу, входила до складу іншої держави. Тому за міжнародними принципами документи органів

влади та управління колишніх метрополій – власність нинішніх держав-спадкоємців – залишаються поза межами України. Проблеми доступу та використання більшості фондів як спільної спадщини необхідно вирішувати на підставі спеціальних міждержавних нормативних документів. Ці матеріали не можуть бути фізично повернені в Україну, але, зрозуміло, мають безпосереднє відношення до її національної спадщини. Як правило, вони можуть бути віднесені до тієї категорії спільної історичної спадщини різних держав, яка зберігається в інших державах-спадкоємцях та зарубіжних країнах і вважається їхньою власністю на законних підставах.

Історія розвитку поняття та формування архівних фондів, незважаючи на впровадження принципу неподільності фонду як історично утвореного комплексу, показує, що цього принципу не завжди дотримувалися не лише на адміністративно-державному рівні, а й в архівах. Це мало негативні наслідки для архівної справи в Україні (досить згадати, зокрема, тематичний розподіл давніх фондів ДАФ за секціями, спроби поширити цей досвід на губернські архівні фонди, згодом – розформування секцій і впровадження принципу єдності фондів державної архіву за адміністративно-територіальними ознаками; вивезення фондів до метрополії за директивними вказівками; вивезення особових фондів під час еміграції українців тощо). Принципи відображення документів у системі науково-довідкового апарату та радянські принципи систематизації матеріалів за нав'язаними заідеологізованими схемами не сприяли об'єктивному та повному відображенню змісту і складу фондів. Ставиться питання про шляхи вирішення проблеми доступу до інформації. Цьому присвячений четвертий розділ.

Розділ 4. Камерально-археографічні інформаційні системи та завдання створення Археографічного реєстру національної архівної спадщини України.

Показано, що можливим шляхом оптимального вирішення цього завдання може стати зведена реєстрація національної архівної спадщини у вигляді *археографічного описання*. Це дозволить реконструювати склад, зміст та обсяги української національної архівної спадщини, рельєфно окреслити основний корпус архівних джерел української історії. Такий процес потребує вирішення методологічних та методичних питань археографічного описання, визначення критеріїв відбору та реєстрації архівного матеріалу, передусім у сховищах інших країн, виділення основної одиниці археографічного опису у Зводі та уніфікації його методики, а також рівня (по архівних фондах або колекціях, справах, документах) та міри (інформаційної достатності) опису, його змісту, інформаційних рубрик структури опису, класифікаційних обґрунтувань та реконструктивних параметрів інформації.

Тому в останньому розділі аналізується класифікація архівних документальних систем, документної інформації та археографічний опис як класифікаційна система. Пропонується за основу взяти археографічний опис колективного рівня, що передбачає узагальнений опис фонду, систематизованої групи документів у складі фонду та будь-якого логічно організованого та пов'язаного походженням масиву документів; розглянути досвід застосування колективного опису в сучасних інформаційних системах і в археографічних проєктах України, таких як Бременський проєкт, Археобібліобаза, Національна архівна інформаційна система, база даних Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України. Показано, що спроби універсалізації опису в його повному обсязі наукових і

організаційних функцій (а фактично – поєднання різних принципів організації та репрезентації документів) в археографічному описі та інформаційних системах показали доцільність предметно-логічного принципу як головного. Це пояснюється різними функціями первинних (організація *фонду* за певною системою) та вторинних (організація *інформації* за певною системою) архівних документальних систем. Археографічний опис абстрагується від організаційних класифікацій об'єкта, хоча враховує їх як частину історії фонду.

Головна увага приділяється Археографічному реєстрові національної архівної спадщини України, основним підходам до поняття національної спадщини та поняття археографічного опису, його сфер категоріального аналізу.

Пріоритети АРУ визначаються сучасними потребами розбудови духовних засад Української держави, тому першочергова увага приділяється тим матеріалам, що відображають процеси формування та розвитку національної духовної культури.

Перша група – це матеріали, що є українськими за походженням. Ними у світлі *державної* юрисдикції можна вважати лише ті матеріали, що створювалися в Україні або за її межами організаціями української юрисдикції та авторами – громадянами України. Таке розуміння походження впливає зі встановленого на міжнародному рівні принципу провенієнції, і матеріали цього кола, якщо можна довести юридично їхнє походження, є предметом повернення в Україну, що, як уже згадувалося вище, і зазначено в Законі про НАФ України.

Але не слід плутати археографічні принципи реєстрації та описування інформації в АРУ з принципами провенієнції та пертиненції, що прийняті в міжнародній практиці претензій до спадкоємності документальних матеріалів різними державами у

зв'язку з необхідністю юридичної фіксації національної архівної спадщини. АРУ як довідник вторинної документальної системи відмовляється від принципу провенієнції як визначального. Головною ознакою класифікації є логічний принцип пертиненції – приналежності до української національної історії та культури, який дозволяє абстрагуватися від права власності, виокремити все те, що має безпосереднє відношення до української проблематики і тому диктує інші підходи. Так, до складу поняття *український за походженням* ми відносимо не лише ті матеріали, що підлягають юридичному праву, а й ті, що діють фактично як українські на правах самосвідомості (приватні та колективні) – центральних органів влади, державних і недержавних установ, товариств, об'єднань, закладів, осіб, незалежно від громадянства та юрисдикції. Отже, об'єктом опису в АРУ будуть також і матеріали діяльності українських громад за рубежом, українознавчих інституцій, таких як УНІГУ, КІУС, НТШ, УВУ, УВАН, УКУ тощо, які підпадають під широкі поняття “автор” та “авторитетне джерело”.

Тому при ідентифікації національної архівної спадщини України, яка є камеральним об'єктом АРУ, для археографічного реєстру, насамперед, слід відмовитися від територіально-державного принципу сучасного *status quo* зберігання архівних та рукописних документів, а виходити з виділення їх за національною ознакою.

Друга група архівної спадщини – архівні та рукописні матеріали, що ідентифікуються як *спільна державна та національна спадщина юридичних осіб різного рівня*.

Принцип спільної спадщини поширюється на ті українські матеріали, що не підлягають визначенню за принципом походження, але виникнення яких було історично пов'язане з однією чи кількома державами-спадкоємицями та іншими зарубіжними країнами. До цієї групи

можна віднести матеріали, що зберігаються в інших країнах-спадкоємицях (нині неіснуючих державах), до складу яких входила Україна до незалежності, починаючи від найдавніших часів, і в яких збереглися матеріали, що були продюзовані або відкриті в певних архівах під час спільного існування в історичній країні (державних архівах Великого Князівства Литовського, Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії тощо).

Третю групу становлять матеріали, що можуть розглядатися як такі, що мають відношення до України або включають матеріали про неї. Це матеріали, створені за її межами особами та установами, що не мають національно-етнічної ідентифікації, але які можна визначити як “безпосередньо пов’язані” з Україною чи з її регіонами, незалежно від місця їх виникнення. Вони об’єднані власне темою українців. Сюди ж належатимуть матеріали, які можна визначити як “пов’язані” з Україною чи з її регіонами незалежно від місця їх виникнення.

В археографічному описанні ми приймаємо структурування і класифікацію даних за археографічними категоріями інформації, що можуть бути визнані як сфери або зони археографічного аналізу.

Перша сфера археографічного аналізу – *Джерело* походження документальних архівних комплексів – тобто створювачі документів або масиву документів та фондоутворювач за принципом назви як імені та найменування. Пропонується одночасне створення енциклопедичної бази даних авторитетних файлів за принципом відтворення імен та найменувань створювачів документів за джерелозначними критеріями.

Друга сфера – *Зміст інформації* документального комплексу – є своєрідною інформаційною підсистемою в системі документів, яка включає основні предметно-тематичні характеристики документів та їх предметно-тематичний зміст, пов’язаний з метою створення документів, їх цілеспрямованістю, внутрішньою структурною та

функціональною частиною. Зміст подає інформацію, про які особи, соціальні інституції, соціальні відносини та події йдеться і які документи їх репрезентують.

Третя сфера – *Часові координати* (дати створення документа і дати подій документа) – передбачає аналіз аспектів історичної періодизації документних систем. Часові координати поділяються за датами документів (документальні дати) та датами, що містяться в документах (документні дати).

Четверта сфера – *Просторові координати* – географічна локалізація як предмета об'єкта, що описується, так і його змісту, який може не збігатися з предметом назви та предметом історії документів.

П'ята сфера – *Форми передачі інформації* – пов'язана з характеристикою матеріальних носіїв, засобів передачі інформації, видами, типами документів, кількістю одиниць зберігання або справ, а також визначенням копійності матеріалів тощо, тобто є зоною сфери *матеріального опису*.

Шоста – *Евристична сфера* – включає координати зберігання та історії документа або групи документів, які не можуть бути передбачені в біографічній та історичній анотаціях, оскільки тут ідеться *про долю архівних матеріалів*, а не долю авторів та створювачів масивів документів. Аналіз цієї інформації трудомісткий, структура опису має насичений характер і включає різні параметри, а саме: сучасні та попередні місця зберігання матеріалів, різноманітні нотатки до НДА, історія організації документів та упорядкування опису, походження і власники документів, складні зв'язки даних.

Усі зони аналізуються за принципами фасетної класифікації (предмет, дія, матеріал, часові та просторові координати).

Отже, ідеологія археографічного опису в АРУ передбачає поєднання різних принципів класифікації, що утворилися в архівній справі, і врахування принципу джерелознавчого походження. Науково-довідковий супровід системи АРУ, який включає авторитетну базу даних імен та найменувань, систему предметних рубрик і предметних показників (що дозволяє провадити класифікаційну систематизацію будь-якого змісту), бібліографічну базу даних (що включає дані про публікацію, видання досліджень та оглядів, репродукції документів, місцезнаходження інших матеріалів, які мають відношення до описуваних матеріалів), розвинену систему коментування в текстовій формі, – все це закладає підвалини для реконструкції української національної спадщини за реальним масивом документів та їх історії, змісту документної інформації; дозволяє персоніфікувати історію України та виявити коло її соціальних інституцій, пов'язаних із документотворенням. Цим самим уможливорюється встановлення втраченої документальної та документної інформації.

ВИСНОВКИ

1. Подальший розвиток археографії пов'язаний з поглибленням її змісту як цілісної окремої спеціальної історичної дисципліни та теоретико-методологічним визначенням її камеральної галузі. Вихідне положення нового підходу, що визначає зміст дослідження, полягає в тому, що об'єктом сучасної археографії є весь комплекс архівних документальних фондів та інформації про них у вигляді документальних джерел другого документального рівня. Усі документи, що можуть бути камерально досліджені та репрезентовані в археографічній описовій статті або опубліковані з описом та коментарем, виступають об'єктом археографії як науки, предметом якої є залучення архівних та рукописних документів до наукового

обігу. Це не лише писемні джерела, як трактувалося раніше, а й будь-які текстові, аудіовізуальні, графічні документи та комп'ютерні файли.

2. Сферою діяльності археографії є актуалізація історичних архівних та рукописних джерел у різних формах, видах і типах, оскільки її соціальне значення полягає у формуванні інформаційного масиву опрацьованої ретроспективної інформації для впливу на сучасні суспільні відносини, вона базується на *вибірковому* підході до актуалізації джерел, тобто на пошуку, науковому опрацюванні та науковій репрезентації цих ретроспективних документів, залучення яких пов'язане з суспільними потребами сучасності.

3. Історія розвитку та сучасні уявлення про структуру, функції й методи організації сукупного архівного фонду України в його генезисі та еволюції основного класифікаційного поняття – окремого архівного фонду, його класифікації та систематизації відображають загальносуспільні процеси. Тому археографічний опис усіх рівнів повинен враховувати як окрему інформаційну категорію долі документів та документальних масивів не лише в контексті архівного або джерелознавчого походження, а й історії його існування і сучасного стану. Методики пошуку та встановлення долі розрбляються археографічною евристикою.

4. Археографічна евристика як система пошуку певних архівних джерел є фактично системою прийомів, що базуються на аналітичному підході до складу та змісту архівних фондів у контексті їхньої долі; вона впритул підходить до архівної евристики і підпорядкована завданням складання науково-інформаційних, науково-довідкових видань та публікацій.

5. Підневільне існування України протягом століть призвело до надзвичайної розпорошеності архівної спадщини, яка не може бути в

повному обсязі на законних засадах зібрана і зосереджена в сховищах української держави, але є і має лишатися предметом вивчення та використання в національних інтересах України. Єдино можливим шляхом оптимального вирішення цього завдання може стати зведена реєстрація національної архівної спадщини українського народу у вигляді археографічного описання колективного рівня у спеціальному Археографічному реєстрі україніки (АРУ).

6. Колективний археографічний рівень опису передбачає зведене описання документів рівня фонду, систематизованої групи документів у складі фонду, будь-якого логічно організованого та пов'язаного походженням масиву документів (що організований за принципом імені, найменування, уніфікованої назви тематичної групи документів).

7. Вибір основних принципів виокремлення документальних джерел для археографічної україніки має базуватися не на принципі провенієнції (усталеного як науково-організаційного в архівній системі), а на засадах якнайширшого охоплення джерел за комплексними ознаками і підтверджуватися історичним контекстом та джерелознавчим аналізом походження джерела за сукупними ознаками мови, території, хронології, носіїв національної культури, а також вивченням долі фонду та документа після його створення. Тому важливим є віднесення до поняття сукупності архівної спадщини трьох великих масивів, стосовно яких діють різні принципи відношення до архівної україніки, проте всі вони повинні бути відображені як національна спадщина. В археографічному реєстрі вони класифікуються, згідно з різними підходами, на матеріали, що є українськими за походженням; матеріали спільної спадщини; матеріали, що стосуються України.

8. Початок нового етапу розвитку архівної справи (з 90-х років) пов'язаний не лише зі зміною історичної парадигми, – деідеологізації

єю історичних знань, незалежністю України і необхідністю розробки нової стратегії в архівній справі та історичних дослідженнях, розвитком проблем археографічного опрацювання спадщини, – він характеризується також бурхливим розвитком нових інформаційних технологій, які дозволяють розробляти *змістовні аспекти проблеми доступу до інформації*.

9. АРУ має функції археографічного довідника, що передбачає наукове цілеспрямоване предметне опрацювання групи документів. Цей ступінь включає за вертикальним зрізом усі форми опису інформації та всі можливі класифікації документальних систем та документної інформації, які можуть бути використані залежно від принципу, покладеного в основу довідника.

В основу ж структури описової археографічної статті покладені принципи категоріального аналізу, що найбільш властиво природним інформаційним явищам документів та документальних систем як інформаційних явищ. Структура археографічного опису для АРУ передбачає шість сфер археографічного опису за принципами категоріального аналізу: джерело походження, зміст документів, часові та просторові координати, матеріальний опис, доля документів, що закладені у фасетну класифікацію (предмет, матерія, дія, час, простір). Така класифікація дозволяє створити унікальний науково-довідковий апарат до системи у вигляді авторитетних баз даних на установи та імена, які дають можливість провести повну ідентифікацію української національної спадщини.

10. Довідкові та інформаційні системи археографічного типу створюються за предметно-тематичним принципом, враховують архівні класифікації і супроводжуються довідковими базами знань позадокументної інформації, а тому набувають самостійної документально-інформаційної цінності як національний ресурс України.

1. Доля українських культурних цінностей під час другої світової війни: Винищення архівів, бібліотек, музеїв. 1-е вид. – К., 1991; 2-е вид. – Львів, 1992. – 102 с. (У співавторстві з П. Кеннеді Грімстед).

2. Національна архівна спадщина України та державний реєстр “Археографічна Україніка”: Архівні-документальні ресурси та науково-інформаційні системи. – К., 1995. – 354 с.

3. Каталог документів з історії Києва XV-XIX ст. [Археографічний реєстр магдебурзької документації міста]. – К., 1982. – 202 с. (У співавторстві з Н. Яковенко).

4. Зарубіжні джерела про Київ XIII- сер. XVII ст. // Укр. іст. журн. – 1981. – №12. – С. 31-41.

5. Джерела з історичної географії України періоду феодалізму // Іст. дослідження. Вітчизняна історія. – 1982. – Вип.8. – С. 21-28.

6. Київ на картах XV-XVIII ст. // Київ. – 1985. – №1. – С. 148-156.

7. Невідомі документи з історії архівної справи на Україні в XVIII ст. // Арх. України. – 1984. – С.56-59 (У співавторстві з О. Барбаруком).

8. Украинские акты Литовской метрики XV – середины XVI ст.: Историко-географический аспект // Литовская метрика: Тез. докл. межресп. науч. конф. Апр., 1988. – Вильнюс, 1988. – С.12-15.

9. Акти адміністративних межовань кінця XIV – середини XVI ст. і реконструкція адміністративно-територіального устрою українських земель // Історико-географічне вивчення соціальних і природних процесів на Україні. – К., 1988. – С. 89-94.

10. Проблеми видання Литовської і Волинської метрик // Українська археографія: Сучасний стан і перспективи розвитку. Тези доп. Респ. наради. Груд., 1988. – К., 1988. – С. 115-119.

11. Різновидності актових документів Литовської метрики // Проблеми прийняття кількісних методів в аналізі і класифікації джерел з вітчизняної історії. – Дніпропетровськ, 1988. – С. 85-89 (У співавторстві з С. Абрисимовою).

12. Методичні рекомендації по використанню документів Литовської метрики XVI ст. з курсу джерелознавства історії України. – К., 1987. – 52 с. (У співавторстві з В. Страшком, М. Ковальським).

13. Республіканська нарада "Українська археографія: Сучасний стан і перспективи розвитку" // Укр. іст. журн. – 1989. – №6. – С. 146-150 (У співавторстві з О.Тодійчук).

14. Перспективні напрями роботи відділу історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук // Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії: До Всеукр. наради "Українська археографія сьогодні: Проблеми і перспективи". Київ, 16-18 груд. 1992 р. - К., 1992. – С.6-10 (У співавторстві з Л.Дубровіною).

15. Національна архівна інформаційна система (НАІС): актуальні проблеми "Архівної та рукописної України" та шляхи створення зведеної бази даних на бібліотечні, музейні та архівні колекції, фонди // Бібл. вісн.. – 1993. – №3/4. – С.58-64 (У співавторстві з Л. Дубровіною, С. Кіржаєвим).

16. У рамках проекту "Доля українських культурних цінностей, вивезених з України під час другої світової війни" // Арх. України. – 1993. – №1/3. – С. 80-84.

17. [Повернення архівної спадщини України: проблеми археографічної реєстрації архівної "україніки" за рубежом] // Проблеми повернення в Україну культурних цінностей. – К., 1993. – С. 20-25.

18. Меморіальна археографічна експедиція по Чехо-Словаччині: Слідами культурних цінностей, вивезених з України під час другої світової війни // Український археографічний щорічник. – К., 1993.– Вип.2.– С. 437-445 (У співавторстві з Н. Яковенко, П. Кеннеді Грімстед).

19. Бременський проект "Доля культурних цінностей, вивезених з СРСР під час другої світової війни" (ФРН): Камеральні методики і проблеми дослідження історії архівних документів // Повернення культурного надбання в Україну: Проблеми, завдання, перспективи. – К., 1995. – Вип.6. – С.251-260.

20. Сукупна архівна спадщина України: до проблеми змісту понять державного та національного архівного фонду // Арх. України. – 1995. – №4/6. – С.42-61.

21. Документальні ресурси національної та державної спадщини України: Бібліографічна, кодикографічна та археографічна україніка (сфери дії та розмежування понять, // Рукописна та книжкова спадщина України: археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 1995. – Вип.3. – С.4-21.

22. Національна архівна інформаційна система і проблеми доступу до архівної інформації в документальних архівних та інформаційних системах // Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна Україніка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні: 36. наук. праць. – К., 1995. – Вип.1: Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. – С.19-40.

23. Національна архівна інформаційна система і "Архівна та рукописна Україніка" // Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна Україніка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні: 36. наук. праць. – К., 1995. – Вип.1: Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. – С.12-18 (У співавторстві з В. Лозицьким, Л. Дубовіною).

24. Проєкт комп'ютерного довідника "Археобібліобаз" як складова "Архівної та рукописної Українки" // Національна архівна інформаційна система "Архівна та рукописна Україніка" і комп'ютеризація архівної справи в Україні: 36. наук. праць. – К., 1995. – Вип.1: Інформатизація архівної справи в Україні: Сучасний стан та перспективи. – С.189-192.

25. Документальні архівні та інформаційні системи: до проблеми інтеграції // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні: Матеріали наради. Берез. 1995 р. – К., 1995. – С.54-67.

Бірюк

Boriak Gennadiy Volodymyrovych. Cabinet ("Kameral'na") Archaeography and Archaeographic Ucrainica: The Theory and Methodology of the Actualization of Ukraine's Archival and Documentary Heritage.

The thesis submitted for a doctor degree (History) with the specialization 07.00.06 – Historiography, Source Studies and special historical disciplines, M. Hrushevs'kyi's Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 1996.

This thesis investigates the theoretical problems of cabinet archaeography as an integral discipline within the complex of fields of historical source studies. It introduces and establishes the notion of "Archaeographic Ucrainica" as a system for the introduction of archival sources via their archaeographic description into scholarly and culturological usage. The concept of an Archaeographic Register of National Archival Heritage of Ukraine utilizing current computer technology is proposed.

Боряк Геннадий Владимирович. Камеральная археография и археографическая украиника: теория и методология актуализации архивного документального наследия Украины.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.06 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования. Институт украинской археографии и источниковедения им. М.С. Грушевского Национальной академии наук Украины, Киев, 1996.

Исследуются теоретические проблемы камеральной археографии как целостной дисциплины в кругу наук источниковедческого цикла. Обосновывается понятие "археографическая украиника" как система учета, описания и введения в научный и культурологический оборот архивных источников через их археографическое описание. Предлагается концепция Археографического реестра национального архивного наследия Украины (АРУ).

Ключові слова:

Камеральна археографія, археографічна україника, археографічний опис, археографічний реєстр.

УДК 94(075.8) : 62
ББК 62.01 : 62
Тема 62.01 : 62
Классификация 62.01 : 62
Информация 62.01 : 62

Вісник Кам'янського державного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історичні науки. 1996. № 22. С. 10-11.

23. Методичні рекомендації до навчання з історії України. Київ: Кам'янський державний університет імені Тараса Шевченка, 1996. 100 с.

Методичні рекомендації до навчання з історії України. Київ: Кам'янський державний університет імені Тараса Шевченка, 1996. 100 с.

Методичні рекомендації до навчання з історії України. Київ: Кам'янський державний університет імені Тараса Шевченка, 1996. 100 с.

Методичні рекомендації до навчання з історії України. Київ: Кам'янський державний університет імені Тараса Шевченка, 1996. 100 с.

Підписано до друку 30.05.96. Формат 60х84 1/16
Ум. друку. арк. 1,86. Обл. арк. 2,0
Тираж 100. Зам. 269 1996р. Безплатний
Поліграф. д-ція Ін-ту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4

Page 11

264663

Ab 35.334

AB 35.334

